

Todd May

1955'te New York'ta doğdu. Doktora çalışmalarını 1989 yılında Penn State Üniversitesi'nde tamamladı. Hâlâ Clemson Üniversitesi'nde felsefe profesörüdür. Özellikle Fransız felsefesiyle ilgili çalışmalar yürüten May'in Michel Foucault, Gilles Deleuze, Jacques Rancière gibi filozoflar ve çağdaş politik tartışmalar üzerine yazdığı pek çok kitabı vardır. Yazarın Türkçe'deki diğer eserleri: *Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi* (Ayrıntı Yayınları; 2000), *Şiddetsiz Direniş* (Ayrıntı Yayınları; 2016), *Deleuze: Bir Birey Nasıl Yaşayabilir?* (Kolektif Kitap; 2017), *Ölüm: Felsefi Bir Deneme* (Say Yayınları, 2019), *Anlamlı Bir Yaşam: Sessiz Bir Evrende Anlam Arayışı* (İrene Kitap; 2022), *Kırılgan Bir Yaşam: İncinebilirliğimizi Kabullemek* (İrene Kitap; 2022).

Orhan Düz

2000 yılında Boğaziçi Üniversitesi Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü'nden mezun oldu. *Anarşist Felsefe* (Birey Yayınları, 2007) gibi derleme kitaplarının yanı sıra çok sayıda çevirisi var. İstanbul'da yaşıyor ve kitap çevirmenliğine devam ediyor.

TODD MAY

Foucault'nun Felsefesi

Kim Olduğumuza Dair Bir İnceleme

İngilizceden çeviren:
Orhan Düz

İrene Kitap: 21

Felsefe: 5

Foucault'nun Felsefesi / Todd May

Özgün adı: *The Philosophy of Foucault*

İngilizceden çeviren: Orhan Düz

ISBN: 978-625-99822-9-8

© Todd May, 2006

Her hakkı saklıdır.

Bu çeviri, Taylor & Francis Group'un bir üyesi olan Routledge tarafından yayınlanan İngilizce baskı esas alınarak yapılmıştır.

© İrene Kitap, 2022

Bu kitabın Türkçe yayın hakları AnatoliaLit Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

Her hakkı saklıdır. Kaynak gösterilerek yapılan kısa alıntılar dışında hiçbir şekilde kopyalanamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Sertifika no: 51753

Yayın yönetmeni: Levent Çeviker

Editör: Furkan Kemer

Kapak ve sayfa tasarımı: Artemis İren

Birinci basım: Eylül, 2024

Baskı: My Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

Maltepe Mah. Yılanlı Ayazma Sok. No: 8/F Zeytinburnu-İstanbul

Tel: 0212 674 85 28

Sertifika No: 47939

İrene Kitap

Osmanağa Mah. Reşit Efendi Sok. No: 16/5, 34714, Kadıköy-İstanbul

Telefon: 0216 208 99 14

irene@irenekitap.com / www.irenekitap.com

📧 irenekitap ✖ irenekitap 📱 irenekitap

İÇİNDEKİLER

1. Giriş: Biz Kimiz?	7
2. Kim Olduğumuza Dair Arkeolojik Tarihler	45
3. Kim Olduğumuza Dair Soybilimsel Tarihler	101
4. Biz Kimiz ve Kim Olabiliriz?	155
5. Sonuç: Foucault'nun Kendinden Kopuşu	201
6. Bizler Hâlâ Foucault'nun Bahsettiği Kişiler miyiz?	211
<i>Teşekkürler</i>	253
<i>Notlar</i>	255
<i>Ek Okuma Önerileri</i>	269
<i>Kaynakça</i>	271
<i>Dizin</i>	277

Kathleen, David, Rachel ve Joel'e

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ: BİZ KİMİZ?

Neden bir filozofu, felsefeyi temel alan bir tarihçiyi, bir düşünürü inceleme gereği duyarsınız ki? Neden çetrefil, çoğu zaman anlaşılması zor bir düşünce yapısıyla boğuşarsınız ki? Neden insanı kendine çekmek şöyle dursun, genellikle onu kendinden uzak tutmak için tasarlanmış gibi görünen bir dizi metni anlamaya yönelik yavaş ilerleyen sabırlı bir etkinlik uğruna sporun, arkadaşlarla birlikte olmanın, bir romanın ya da bir bilgisayar oyununun vereceği zevkten vazgeçersiniz ki?

Bunlar önemsiz sorular değil. Bu sorulara yanıt olarak, düşünce- nin zorluklarının zihne iyi geldiği, zor kavramlarla boğuşmanın insanı canlandırıp güçlendirdiği ya da bunun iyi bir şahsiyetin işareti olduğu söylenebilir. Bana öyle geliyor ki bunlar kötü yanıtlar. Bir kişinin iyi bir zihne ya da iyi bir karaktere sahip olmaması gerektiğini söylemiyorum. Peki ama bunlara ulaşmak için neden felsefe çalışalım ki? Matematik, fizik ya da hukuk da aynı işlevi yerine getirmez mi? Bu disiplinler de felsefe kadar zordur. Hatta zihne meydan okuyan sorular sormakla birlikte ileride işe yarayabilecek bir konuda eğitim de sunarlar.

Eğer kişi felsefi bir figür üzerinde çalışacaksa, yani James Joyce'un ifadesiyle, kendi ruhunu zihninin demir ocağında döverek şekillendirecekse, kavramsal zorluğun onun için iyi olduğunun söylenmesinden daha iyi bir neden bulunmalıdır. İncelenen zatın

filozof olmasında veya Michel Foucault örneğinde en azından felsefe temelli olmasında başlı başına ikna edici bir şeyler olmalıdır. Bu nedenin, sözcüğün geleneksel anlamıyla pratik olması gerekmez. Bunun bir işe, sosyal statüye ya da daha geniş bir kitle tarafından tanınmaya yol açması gerekmez. İdeoloji bir yana, insanların peşine düştükleri yegâne şeylerin bunlar olduğuna inanmak için hiçbir neden yok. Bir kişinin bir filozofu incelemesinin nedeni o kadar hedef odaklı olmayabilir veya daha incelikli olabilir. Ancak zaman geçirmenin alternatif yolları göz önüne alındığında, bu nedenin gerçekten sağlam bir neden olması gerekir.

Filozof Gilles Deleuze bize şunu söylüyor:

Aslında felsefi bir teori, özenle geliştirilmiş sorudan başka bir şey değildir: Kendi kendine, kendinde, bir problemi çözmeye yönelik değil, biçimlendirilmiş bir soru için gerekli olan içerimleri en uç noktasına kadar geliştirmeye yöneliktir. Sorunun iyi ve sıkı örülmüş olduğunu varsayarsak, bize şeylerin ne olduğunu ve ne olmaları gerektiğini gösterir.¹

Deleuze, felsefi bir kuramın verdiği yanıtla değil, sorduğu soruyla tanımlanması gerektiğini öne sürer. Ona göre felsefe okumanın amacı cevap aramak değil, bir sorunun içerimlerini geliştirmektir.

Burada açık olmalıyız. Deleuze, felsefenin cevaplardan ziyade sorularla ilgilendiğini savunmuyor. Yahut en azından bunu basit bir şekilde savunmuyor. Cevaplardan ziyade soruların önemli olduğunu söylemekle yetinmiyor sadece. Sonuçta, kişi doğru soruyu sorduktan sonra peşinden ne geleceğinin önemli olmadığını söylemek anlamsız olurdu. Zira eğer yanıt herhangi bir şekilde önemli değilse, soru sormanın ne anlamı kalırdı ki? Deleuze biçimlendirilmiş bir sorunun gerekli içerimlerinin geliştirilmesinden bahsederken,

yalnız sorulardan değil, aynı zamanda yanıtlardan da bahsediyor. Gelgelelim bu yanıtların ve içerimlerin, geleneksel sorulara verilen yanıtlar kadar basit olması gerekmez. “Nerede yaşıyorsunuz?” veya “Sierra Leone’nin gayrisafı milli hasılası ne kadar?” gibi soruların cevapları kadar dar kapsamlı olmaları da gerekmez. Zor, değişken veya açık uçlu olabilirler. Ancak dikkate değer olmaları için, *iyi ve sıkı örülmüş* bir soruya yanıt vermeleri gerekir. Felsefenin zenginliği de burada yatmaktadır.

Filozofları okumanın amacı, onların iyi ve sıkı örülmüş bir sorunun içerimlerini nasıl geliştirdiklerini takip etmektir. Eğer soru kayda değerse, eğer Deleuze’ün başka bir yerde “İlginç, Dikkate Değer ya da Önemli”² diye nitelendirdiği bir konuyu ele alıyorsa, o zaman onu incelemeye girişmek için bir neden vardır. Eğer kendimize felsefi bir çalışmanın ya da felsefi bir düşünce yapısının üzerinde durmaya değer olup olmadığını soracaksak, o zaman geliştirilen soruyu er ya da geç öğrenmemiz gerekir.

Foucault’ya gelince, külliyyatının tamamında üzerinde durulan tek bir soru vardır; o da “Biz kimiz?” sorusudur. Onun geliştirdiği tek soru bu değil elbette. Yine de bu onun inatla sorduğu, hiçbir çalışmasının kapsamından asla uzak kalmayan bir sorudur. Onun elinde, kim olduğumuz sorusu, en sonuna kadar olmasa da enikonu geliştirilen, sıkı örülmüş bir soru haline geliyor.

Kim olduğumuz sorusu ya da en azından her birimizin kim olduğu sorusu hiç kimseye yabancı olmayan bir sorudur. Bu soruyu kendine en az bir veya iki kez sormayan biri var mıdır aramızda? Dahası ciddi ve özenli bir şekilde sorulduğunda cevabı –ya da karşılığı– açık değildir. Elbette toplumumuzda bu sorulara kolay yanıtlar veriyor gibi görünen pek çok kurum var. Sözelimi kiliselerimiz bize şunu vaaz ediyor: Sen Tanrı’nın çocuğusun. Keza politikacılarımız bize şunu söylüyor: Sen Amerikalısın (ya da Avustralyalı ya

da Hintli ya da...). Yine televizyonlarımız bize şü yayını yapıyor: Sen tüketicisin. Bize kim olduğumuz başkalarınca söylenir ve bunun sonucunda kim olduğumuzu kendimize pek sormayız. Ne var ki sık sık sormasak da bazen bir trajedinin ardından bariz cevapların elimizden kayıp gittiği veya can sıkıntısının benliğimizi ele geçirdiği, kolay cevapların işe yaramadığı anlarda veya daha nadiren de olsa bir filozof bu soruyu yeni bir biçimde bize sorduğunda, biz de kendimize aynı soruyu sorarız.

“Ben kimim?” ya da “biz kimiz?” sorusunu sormanın birçok yolu var. Nitekim Foucault da soruyu değiştirip yeniden formüle ediyor ve yeni bir tarzda soruyor. Bunu nasıl yaptığını anlamak, soruya gösterdiği özel titizliği kavramak için bu soruyu, daha geleneksel nitelikteki başka soru sorma ve açıklama tarzlarıyla karşılaştırmamız gerekir. Bu minvalde işe René Descartes ile başlamak yerinde olacaktır. Bu düşünür her ne kadar kim olduğumuzdan ziyade ne bilebildiğimiz sorusuyla ilgilense de, onun mirası belki de ikinci soru bağlamında daha büyüktür. Biz kimiz sorusuna verdiği yanıt hâlâ önümüzde duruyor; hâlâ çoğumuzun bu soruyu sorarken çizdiği çerçeveyi tanımlıyor. Foucault'nun altını kazımaya çalışacağı miraslardan biri olan Descartes'in mirası, bizim mirasımız olmaya devam ediyor. O halde Descartes kim olduğumuz sorusuna nasıl cevap veriyor? Descartes'a göre asıl soru ne bilebildiğimizdir. Burada can alıcı husus şudur: Descartes bilgimize salt inanca bel bağlamaktan daha sağlam bir temel kazandırmak istiyor. Kendisi konuyu muhtemelen en iyi şekilde, *Meditasyonlar* kitabının başında, bir yandan kilise yetkililerine meydan okurken bir yandan da bu meydan okumayı inkâr eden ironik bir pasajla ortaya koyuyor.

Hem kutsal yazılarda öyle öğretildiği için bir Tanrı'nın var olduğuna inanmamız gerektiği, hem de evrik olarak Tanrı'dan

geldikleri için kutsal yazılara inanmamız gerektiği bütünüyle doğrudur; çünkü inanç bize bir Tanrı armağanıdır ve bize başka şeylere inanabilmek için inanç veren aynı Tanrı, o inancı bizi kendi varoluşuna inandırabilmek için de verebilir. Ama gene de bununla inançsızlara gidemezdik, çünkü mantıkçıların döngüsel akıl yürütme dedikleri bir safsatanın içine düştüğümüzü düşünmeye başlayabilirlerdi.³

Sahiden de öyle *düşünmeye başlayabilirlerdi*. Descartes, kilisenin Galileo’yu kınamasından, kilise ortodoksluğundan saptığı noktalar da dikkatli olması gerektiğini öğrenmişti.

İleri sürdüğü temel yapı iyi bilinmektedir. Bunu iki aşamada gerçekleştirdi: Birincisi, Tanrı’nın varlığının kanıtı, ikincisi ise Tanrı’nın aldatıcı olamayacağının kanıtı. Kim olduğumuz sorusunu yanıtlamaya ilk adımla başlıyor. İlk adımın ilk hamlesi, kesinlikle emin olamayacağı her şeyden şüphe etmektir. Böyle bir şüpheden sonra geriye ne kalır? Yalnızca şüphelinin, düşünen, algılayan, tasavvur eden vb. bir tözün varlığı. Bu, ileride anlaşılacağı üzere, insanı oluşturan iki tözden biridir. Diğer töz ise fiziksel maddedir. (Evrende üçüncü bir töz daha vardır, o da ilahi tözdür.) Ama anahar nitelikte olan töz zihinsel tözdür. Bu töz, Descartes’ın Tanrı’nın varlığına dair kanıtını oluşturmaya imkân tanıyan ve kim olduğumuz meselesinde en önemli görünen husustur. Fiziksel maddeyse, meditasyonların altıncısına –ve sonuncusuna– kadar ortaya çıkmaz. Orada genel olarak fiziksel maddenin, özel olarak da Descartes’ın kendi bedeninin varlığı, onun daha önceki kanıtlara dayanarak varıldığı bir sonuçtur; yani eğer Tanrı varsa ve aldatıcı değilse, o zaman benim cisimsel madde olarak deneyimlediğim şeylerin çoğu aslında bir bedene sahip olmamla bağlantılı olmalıdır. “Ayrıca kendimde yer değiştirme, değişik duruşlar alma gibi bazı başka yetiler de fark

ederim; bunlar da tıpkı öncekiler gibi kendisine ilintili oldukları belli bir tözden bağımsız olarak anlaşılamaz ve dolayısıyla onsuz varolamazlar...”⁴

Peki biz kimiz? Biz iki tözden oluşan varlıklarız; zihinsel töz ve fiziksel töz. Bu tözler birbirleriyle yakından ilişkilidir. Aslına bakarsanız Descartes bunların belirli bir noktada, epifiz bezinde buluştuğunu düşünmektedir.⁵ Ancak buluşmaları, bunların aynı türde töz oldukları anlamına gelmez. Descartes, vücudun özellikleri hakkında şöyle yazar:

Ama çok açıktır ki bu yetiler, eğer gerçekten varlarsa, kavramsal bir töze değil ama belli bir cisimsel ya da uzamlı töze bağlı olmalıdır, çünkü bunların açık ve seçik kavramları bir tür uzamı kapsar, ama ne olursa olsun hiçbir anlama etkinliğini kapsamaz.⁶

Bu iki tözden çeşitli açılardan en önemli olanı zihindir. Birincisi, vücut onsuz düşünülemez. İkincisi zihin, en yüksek yetilerimizin, yani düşünme, yargılama ve özgür seçimin merkezidir. Son olarak, bedene sahip olduğu özel canlılığı veren zihindir, zihinsel tözdür. Bu, zihin olmadan bedenin bir canlılığa sahip olamayacağı anlamına gelmez. Descartes, bedenin en azından prensipte kendi başına işlev görebileceğini öne sürüyor. Nitekim bize şunları söylüyor:

İnsan bedeni kemiklerden, sinirlerden, kaslardan, damarlardan, kandan ve deriden oluşan bir makine olarak düşünülebilir. Çünkü bir zihne sahip olmasaydı, kendi iradesiyle hareket etmeseydi ve dolayısıyla düşüncenin yardımıyla değil, yalnızca uzuvlarının o anki şartlarına bağlı olarak hareket etseydi, yine şu an yaptığı şeyleri yerine getirebilirdi.⁷

Ancak belli bir bedenin yaptığı belli şeyleri, o şekilde yapmak, o bedene bağlı bir zihni gerektirir. Kendimizle ilgili bu düşünce tarzı bize kadar gelmiştir.

Bu düşünce tarzı, birçok açıdan Descartes'ı hem etkileyen hem de takip eden Yahudi-Hıristiyan mirasımız aracılığıyla bize aktarılmıştır. Bu geleneğin ana akımı, bedenin hata, günah ya da zayıflıkla nitelenen bir töz olduğunu, zihnin ise eğer isterse bu bedensel mirastan ayrılabilen bir töz olduğunu savunur. “Zihin maddeden üstündür” veya “Aklına koyduğun her şeyi yapabilirsin” veya “Her şey senin zihnindedir” gibi ifadeleri düşünün. Bu klişeler ve bunlara benzer pek çok şey, iki fikre bağlı belli bir kültürel mirası ortaya koyuyor. Birinci fikir, zihin ile beden arasında önemli bir ayırım olduğu yönündedir; Descartes'ın bunların farklı tözler olduğunu söyleyerek ifade ettiği bir ayırımdır bu. İkinci fikir, bu ayırımda zihinsel olanın maddesel olana kıyasla ayrıcalıklı olduğu yönündedir.

Günümüz bilim insanlarının çoğu, Descartes'ın maddesel olan-
dan farklı bir zihinsel töz olduğu yönündeki iddiasına karşı çıkacaktır. Onlar zihinsel töz diye adlandırılan şeyin beynin ya da daha geniş anlamda bedenin çalışmasından başka bir şey olmadığına inanıyorlar. (Bu arada, Foucault'nun yazıları böyle bir bakış açısına ters düşmez.) Öte yandan geleneğin ağırlığı çoğumuzun sırtındadır; nitekim kendimizi, zihin ile bedenin özel bir bileşimi olarak tanımlanan varlıklardan başka türlü düşünmekte hâlâ zorlanıyoruz. Bu mirastan kaçmaya çalıştığımızda bile, söz konusu miras kendimize dair anlayışımızdan bahsederken sözlerimize bir şekilde sızar. Foucault da bu gerçeğin farkındadır; nitekim daha sonra ayrıntılı olarak göreceğimiz üzere, hapishaneler hakkındaki kitabında “Ruh bedenin hapishanesidir”⁸ derken Yahudi-Hıristiyan mirasımızı tersine çevirme niyetindedir.

Eğer Descartes'ı bir an için bir kenara bırakıp daha çağdaş bir düşünüre yönelirsek, felsefi gelenekte yer alan yüzeysel farklılıkların ötesindeki önemli benzerlikleri görürüz. Öncelikle Descartes'tan Sigmund Freud kadar farklı bir düşünür hayal etmek zordur. Zira Descartes bilince ayrıcalık tanırken, Freud bilinçdışına ayrıcalık tanır. Descartes'ın büyük oranda özgür irade gördüğü yerde, Freud özgürlüğe ulaşmaya adanmış uzun soluklu ve çoğu zaman başarısızlıkla sonuçlanan bir mücadele görür. Keza Descartes, aklın bizi yanlış anlayışların yükünden kurtarabileceğini söylerken, Freud bizi, mirasından hiçbir zaman tamamen kurtulamayacağımız bir tarihin yükü altında ezilmiş olarak görüyor.

Peki Freud'a göre biz kimiz? Bu cevaplanması zor bir sorudur ve bunun tek nedeni yazılarının anlaşılmasının zor olması değildir. Freud bize zihnin iki farklı topografyasını sunuyor gibi görünüyor: Biri daha önceki yazılarına hâkim olan, diğeri ise daha sonra ortaya çıkan topografya. Bilinç ve bilinçdışı ayrımının hâkim olduğu ilk topografya, bizim odak noktamız olacak. İd, ego ve süpereo şeklinde üç bileşenli yapısıyla ikinci topografya, ilk topografyanın ışığında yorumlanabilir ama biz onu bir kenara bırakacağız.

İnsanların bilinçdışına sahip olduğunu düşünmek ve dahası onların kim olduklarını büyük ölçüde bu bilinçdışında olup bitenler ve o bilinçdışının kendisini nasıl ifade ettiği meselesi olarak görmek, Freud'un yazılarını kaleme aldığı yirminci yüzyılın başlarında devrim niteliğinde bir fikirdi. Kendisi bu fikri, Kopernik'in dünyanın güneşin etrafında döndüğünü keşfetmesi ve keza Darwin'in türlerin evrimini keşfetmesinden sonra, insanlığın kendini evrende ayrıcalıklı bir varlık olarak görmesine indirilen üçüncü büyük darbe olarak değerlendirir.

İnsan megalomanlığı üçüncü ve en yaralayıcı darbeyi, egoya kendi evinin efendisi bile olmadığını, zihninde bilinçdışı olup

bitenlere dair yetersiz bilgiyle yetinmesi gerektiğini kanıtlamaya çalışan günümüzün psikolojik araştırmalarından alacaktır.⁹

İnsanın büyük ölçüde bir bilinçdışı meselesi olduğunu söylemek, felsefi geleneğin akıl ve öz-farkındalıkla olan özel ilişkimiz diye bize öğrettiği, başkalarının yanı sıra Descartes için de merkezi konumda olan özel bir ilişkiden bizi uzaklaştırmaktır.

Freud'a göre her birimizin kim olduğu, erken yaşamımıza damgasını vuran tarihsel çatışmaları nasıl yaşadığımızla ilgilidir. Her ne kadar bu çatışmaların özel karakteri her birimize özgü olsa da, hepsinin takip ettiği genel bir model vardır. Bu çatışmalar, ilk olarak, oral meseleler etrafında, sonra da anal meseleler etrafında yoğunlaşıyor. Sonrasında en önemli husus, söz konusu çatışmaların Oedipus kompleksiyle (ya da kızlar için Elektra kompleksiyle) ilgili olmasıdır. Erkek çocukların gelişimini örnek alan Freud'un yaklaşımına göre oğlan annesine âşık olur. Aşkının rakibi olduğu için babasından kurtulmak ister. Ne var ki babasının gazabının sonuçlarından korkar; bu korku, Freud'un belirttiği gibi, hadım edilme korkusudur. Bu nedenle oğlan annesine olan duygularını bastırmak zorundadır. Bu bastırma bir bilinçdışı yaratır; bu da neticede çocuğun Ödipal öncesi geçmişini büyük ölçüde yutar ve daha sonraki çatışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlar.

Freud'un tasavvur ettiği haliyle bilinçdışı, yalnızca çatışmaları barındıran bir hazne ya da kabul edilemez duygu ve düşünceler için güvenli bir sığınak değildir. Bilinçdışı yalnızca almakla yetinmez; ayrıca aldığını ifade eder. Bir yandan yaşamımızın daha sonraki yıllarındaki durumları bünyesine katarak, bu durumların bize daha önceki zorlukları hatırlatan unsurlarını bastırırken, diğer yandan davranışlarımızda dolaylı yollardan ortaya çıkar. Freud'a göre şakalar, semptomlar ve dil sürçmeleri, bilinçdışının davranışlarımızda